

УДК 373.2.011.3-51:316.62

З. Ю. Крижановська

## ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІВ ДОШКІЛЬНИХ ОСВІТНІХ УСТАНОВ

У публікації розглянуто феномен професійної самореалізації, виокремлено основні характеристики цього процесу в працях вітчизняних та західних науковців-психологів. Емпірично з'ясовано специфіку професійної самореалізації в педагогів дошкільних освітніх установ із різним стажем роботи.

**Ключові слова:** самоактуалізація, професійна самореалізація, педагогічна діяльність, педагог.

**Крыжановская З. Ю. Психологические особенности профессиональной самореализации педагогов дошкольных учебных заведений.** В публикации рассмотрен феномен профессиональной самореализации, выделены основные характеристики этого процесса в трудах отечественных и западных ученых-психологов. Эмпирически установлено специфику профессиональной самореализации у педагогов дошкольных образовательных учреждений с различным стажем работы.

**Ключевые слова:** самоактуализация, профессиональная самореализация, педагогическая деятельность, педагог.

**Kryzhanovska Z. Yu. Psychological Features of Professional Self-Realization of Teachers of Preschool Educational Establishments.** This publication deals with the phenomenon of self-realization, specifically mentioned the main characteristics of this process in the works of local and western scientists, psychologists. Empirically found specific self-realization in pre-school teachers of educational institutions with different work experience.

**Key words:** self-actualization, self-realization, teaching activities, teacher.

**Постановка наукової проблеми та її значення.** В умовах суспільної трансформації в Україні формується не тільки більш уважливіше, ніж раніше, а й вимогливіше ставлення до особистості, нове розуміння соціального та психологічного благополуччя, самореалізації, становлення особистості. Наш час вимагає від кожного активності, вміння актуалізувати здібності та реалізувати себе як особистість у різних сферах діяльності та спілкування. У зв'язку із цим зростають вимоги до психологічної науки, яка покликана допомогти кожному членові суспільства ефективно визначати життєві орієнтири, реалізувати свій особистісний потенціал, долати труднощі особистісного й професійного становлення.

**Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми.** В основі феномену самореалізації особистості лежать проблеми росту, розвитку, самовдосконалення людини. Поняття «самореалізація» часто вживають як синонім терміна «самоактуалізація», «реалізація своїх можливостей». Вони описують дуже близькі явища, що позначають стійкі позитивні зміни в особистості, реалізацію її природного потенціалу: «індивідуацію» (К. Юнг), повну реалізацію справжніх можливостей (К. Хорні); внутрішню активну тенденцію до саморозвитку на зразок істинного самовираження (Ф. Перлз); прагнення людини до найбільш повного виявлення і розвитку можливостей та здібностей (К. Роджерс); прагнення людини стати тим, ким вона може стати (А. Маслоу).

Продовженням цих досліджень знаходимо в працях К. О. Абульханової-Славської, Л. І. Анциферової, Г. С. Батіщева, О. Ф. Бондаренко, Є. І. Головахи, Л. Когана, Г. С. Костюка, О. О. Кроника, О. М. Леонтьєва, П. В. Лушина, В. І. Муляр, В. Г. Панка, В. А. Роменця, С. Л. Рубінштейна, Л. В. Соханя, Т. М. Титаренко та ін., які розглядали самореалізацію як переважно свідомий, цілеспрямований процес розкриття й опрідметнення сутнісних сил особистості в її різноманітній практичній діяльності. Становлення суспільно активної та гармонійно розвиненої особистості великою мірою залежить від особистих зусиль самої людини, орієнтованих на самовдосконалення та самореалізацію як неодмінну умову досягнення успіху в житті (Т. В. Говорун, С. Д. Максименко, Л. М. Деміна).

Під поняттям «професійна самореалізація» розуміємо соціалізований шлях гармонійного розвитку особистості, поєднаний зі здобуттям професійно-практичного та духовного досвіду в процесі отримання кваліфікації спеціаліста в період первинного професійного становлення (навчання у вищій школі) й удосконалення фахового зростання під час виконання професійних ролей і обов'язків, що є невід'ємним атрибутом розкриття та здійснення особистісного професійного потенціалу.

Таким чином, **метою** цієї статті є вивчення професійної самореалізації педагогів дошкільних освітніх установ та визначення її особливостей відповідно до етапів професійного становлення.

**Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.** Експериментальною базою для проведення дослідження були дошкільні заклади міста Луцька (№ 2, 5, 7, 13, 22, 31). Загальна вибірка досліджуваних склала 124 фахівці-педа-

гоги, які були поділені на три групи відповідно до їх стажу роботи: група I – педагоги зі стажем роботи до 5-ти років ( $n = 41$ ); група II – педагоги зі стажем роботи від 6-ти до 15-ти років ( $n = 42$ ); група III – педагоги зі стажем роботи понад 15 років ( $n = 41$ ).

Серед емпіричних методів дослідження професійної самореалізації педагогів була використана методика особистісної орієнтації POI Е. Шострома та авторська анкета-опитувальник. Для аналізу та узагальнення дослідницьких результатів використовувалися методи статистичної обробки даних (однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA для виявлення статистично значущих відмінностей між показниками професійної самореалізації педагогів). Обрахунок даних здійснювався за допомогою комп'ютерного забезпечення SPSS Statistics 17,0 та Microsoft Office Excel 2007.

Для визначення відмінностей міжгрупових середніх та дисперсій розподілу показників і перевірки значущості дії незалежної змінної (стаж роботи) на залежну змінну (особливості професійної самореалізації) використовувався однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) (табл. 1).

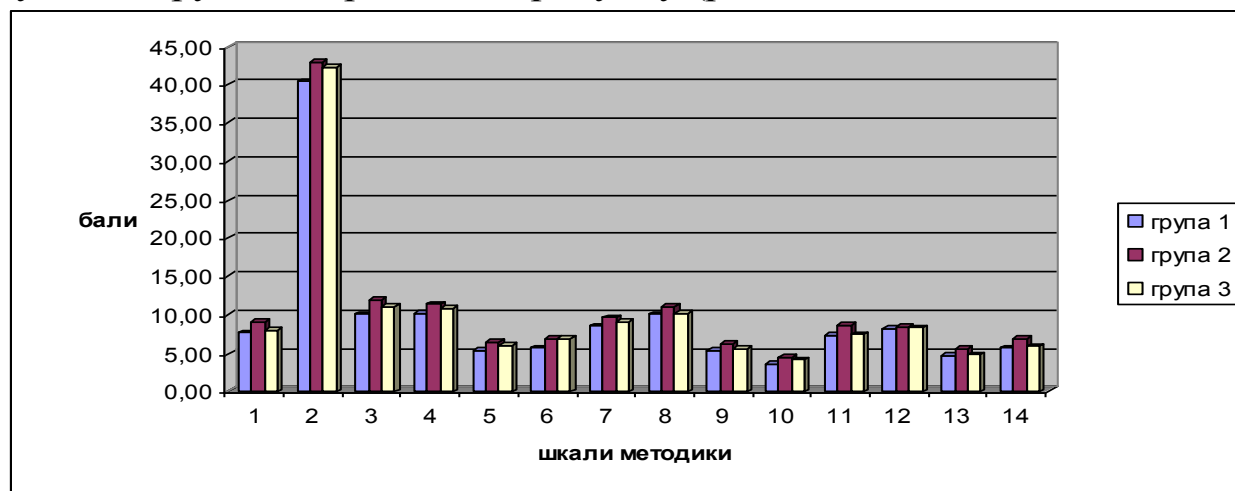
*Таблиця 1*

**Статистично значущі відмінності розподілу діагностичних показників самореалізації в групах досліджуваних за методикою особистісної орієнтації Е. Шострома**

Шкали методики	F	p значення	F критичне
Прийняття цінностей самоактуалізованої людини	4,268	0,02	3,071
Сенситивність	4,089	0,02	3,071
Спонтанність	6,112*	0,003	4,785
Погляди на природу людини	3,563	0,03	3,071
Синергізм	3,457	0,02	3,071
Прийняття агресії	4,272	0,02	3,071
Пізнавальні потреби	3,564	0,03	3,071
Креативність	3,338	0,02	3,071

Отримані результати виявили зв'язок на рівні достовірності  $p \leq 0,05$  між стажем роботи та наступними діагностичними критеріями самореалізації: прийняття цінностей самоактуалізованої особистості ( $F = 4,268$ ), сенситивність ( $F = 4,089$ ), спонтанність ( $F = 6,112$ ), погляди на природу людини ( $F = 3,563$ ), синергізм ( $F = 3,457$ ), прийняття агресії ( $F = 4,272$ ), пізнавальні потреби ( $F = 3,564$ ), креативність ( $F = 3,338$ ).

Відмінності середньогрупових показників самореалізації досліджуваних груп відображені на рисунку (рис. 1).



**Рис. 1.** Середньогруповий розподіл показників самореалізації досліджуваних трьох груп за методикою особистісної орієнтації Е. Шострома:

1 – компетентність у часі; 2 – опора на себе; 3 – прийняття цінностей самоактуалізованої людини; 4 – гнучкість поведінки; 5 – сенситивність; 6 – спонтанність; 7 – самоповага; 8 – прийняття себе; 9 – погляди на природу людини; 10 – синергізм; 11 – прийняття агресії; 12 – контактність; 13 – пізнавальні потреби; 14 – креативність

Аналіз середньогрупових показників самореалізації підтверджує їх найвищий рівень у фахівців, котрі перебувають на етапі професійної майстерності (група II). Їхня професійна самореалізація характеризується: правильною орієнтацією в часі ( $X_{сер} = 9,07$ ), тобто фахівці сприймають сьогоднішній день як актуальний простір для виявлення своїх можливостей; опорою на себе; здатністю до вільного вибору власних дій та вчинків, а не нав'язаного ззовні ( $X_{сер} = 42,86$ ); сприйняттям цінностей самоактуалізованої особистості ( $X_{сер} = 12$ ); здатністю швидко реагувати на мінливість ситуації ( $X_{сер} = 11,40$ ); можливістю тонко та глибоко відчувати власні почуття та потреби ( $X_{сер} = 6,45$ ); здатністю проявляти свої почуття в наперед продуманих діях ( $X_{сер} = 6,95$ ); повагою до себе за власну особистісну силу ( $X_{сер} = 9,67$ ); здатністю сприймати себе всупереч власним недолікам ( $X_{сер} = 11,07$ ); розумінням людської природи, чоловічості та жіночності ( $X_{сер} = 6,31$ ); умінням цілісно сприймати світ та людей ( $X_{сер} = 4,43$ ); здатністю сприймати власну агресивність як природну властивість ( $X_{сер} = 8,60$ ); своєю встановленням контактів ( $X_{сер} = 8,48$ ); прагненням до набуття знань про навколишній світ ( $X_{сер} = 5,55$ ); творчою спрямованістю ( $X_{сер} = 6,93$ ).

Фахівці на етапі професійної адаптації демонструють найнижчі показники серед порівнюваних груп опитуваних за всіма критеріями самореалізації: компетентність у часі (Хсер = 7,71); опора на себе (Хсер = 40,37); сприйняття цінностей самоактуалізованої особистості (Хсер = 10,12); гнучкість у прийнятті стереотипів у реальній поведінці (Хсер = 10,15); сенситивність (Хсер = 5,32); спонтанність (Хсер = 5,73); самоповага (Хсер = 8,59); прийняття себе (Хсер = 10,07); погляди на природу людини (Хсер = 5,44); синергізм (Хсер = 3,66); сприйняття агресії (Хсер = 7,29); контактність (Хсер = 8,24); пізнавальні потреби (Хсер = 4,68); креативність (Хсер = 5,73).

Педагогів, які перебувають на етапі професійної стагнації (група III), характеризує середній рівень професійної самореалізації з-поміж порівнюваних груп. У цих фахівців, поряд із правильною орієнтацією в часі, сприйняттям цінностей самоактуалізованої людини, адекватним розумінням нею природи, виявлені конформізм, низьке прагнення до набуття нових знань, помірна творча активність.

Отримані результати засвідчили, що в респондентів групи I рівень професійної самореалізації є найнижчим та має нормативно-схвальний характер, що зумовлено адаптацією педагога до умов педагогічної професії в конкретному дошкільному закладі. У педагогів групи II відбувся процес професійної адаптації і настав період найвищих професійних досягнень. Показники професійної самореалізації цих досліджуваних найвищі серед порівнюваних груп, проте вони не є максимально вираженими відповідно до можливостей цього професійного етапу. А діагностичні показники групи III свідчать про те, що потреба реалізації творчих ресурсів ще актуальна, проте для її задоволення використовуються вже сформовані способи самопредставлення себе в професійній діяльності.

Як додатковий метод нашого дослідження з педагогами етапу професійної майстерності була проведена авторська анкета-опитувальник. За її допомогою ми виявили міру розуміння респондентами самого поняття «професійна самореалізація». Вважаємо, що можливість виокремити та описати це поняття свідчить про сформований образ професійної діяльності та чіткі уявлення про перспективи майбутнього професійного шляху. У більш узагальненому вигляді можна сказати, що для того, щоб самореалізуватися в професійній діяльності, потрібні уявлення про неї, оскільки поняття та уявлення перетворюють професійну діяльність у предмет думки.

Ще одним із завдань анкети-опитувальника було виявлення самооцінки власної самореалізації педагогічних працівників групи II у професійній діяльності. Досліджуваним також пропонувалося виокремити ті умови професійної діяльності, котрі здатні збільшити кількість фахівців-актуалізаторів. Опитування проходило в індивідуальній формі.

Проаналізуємо результати анкети-опитування вихователів групи II. Насамперед ми просили відповіді вихователів на запитання: *«Чи подобається вам ваша професія?»*. Для відповіді пропонувалися такі варіанти: 5 балів – так, дуже подобається; 4 бали – скоріше подобається, ніж ні; 3 бали – моє ставлення до професії байдуже; 2 бали – професія скоріше не подобається; 1 бал – професія зовсім не подобається; 0 балів – важко відповісти. Результати відповідей на це запитання представляємо у табл. 2.

Таблиця 2

**Розподіл результатів відповідей на запитання *«Чи подобається вам ваша професія?»* педагогів групи II (n = 42, %)**

Так, дуже подобається	Скоріше подобається, ніж ні	Моє ставлення до професії байдуже	Професія скоріше не подобається	Професія зовсім не подобається	Важко відповісти
50	28	0	12	5	5

Відповіді на шосте запитання – *«Як на Вашу думку, “професійна самореалізація” – це...»* – виявили рівень розуміння цього психологічного феномену вихователями. Спроба їх змістовного групування дала нам можливість виокремити такі характеристики професійної самореалізації в їх розумінні досліджуваними: *задоволення від професії* (відповіді типу *«... це отримувати задоволення від роботи», «... це коли йдеш на роботу, як на свято», «... коли тебе поважають і від цього ти отримуєш задоволення», «... це насолода від роботи», «... це отримання задоволення від роботи, коли вона приносить користь іншим людям і від цього дістаємо позитивний результат з обох сторін», «...коли отримуєш натхнення від роботи, зацікавлення від дітей, яких виховуєш», «... коли я отримую насолоду від роботи і від цього дістаю позитивний результат», «... це любима робота»); *високий рівень професіоналізму* (відповіді на зразок *«... це досягнення високого рівня виконання професійної діяльності», «... відданість**

професії, відповідальність за дітей і їх безпеку», «... це повною мірою задовольнити професійні бажання», «... це професіоналізм та досягнення в професійній галузі», «... це мудрість, інтуїція, розум», «... це вміння передати свої знання дітям та колегам», «... це вміння на високому рівні досягти поставленої мети, залишаючись при цьому людиною», «... це коли людина професійно виконує свої обов'язки»); *розкриття всіх потенцій власного «Я»* («... це змога показати все на що ти здатен, розкрити професійні здібності», «... це реалізація себе у своїй професії», «... це прояв себе в професійній діяльності», «... це коли людина повністю віддається роботі», «... це робота за покликанням», «... це коли людина повністю віддається роботі і це їй дуже подобається», «... коли вихователь творчо підходить до своїх професійних обов'язків»); *кар'єрний ріст* («... це досягнення кар'єрного росту», «... це коли досягаєш якогось рівня в суспільстві», «... досягнення успіхів у роботі»); *підвищення матеріального добробуту* («... це отримувати високу зарплату та бажання працювати для дітей», «... знайти хорошу високоплачувану роботу»); *самовдосконалення* («... це самовдосконалення», «... коли людина багато цікавиться новою інформацією у своїй галузі», «... підвищення фахового рівня», «... це коли цікавлюся своєю роботою і стараюся більше дізнатися», «... це пошук нових методів і прийомів у вихованні дітей», «... це використання повною мірою набутих знань та навичок для одержання позитивного результату», «... коли вихователь цікавиться новими методами роботи», «... постійна робота над собою», «... це активна життєва позиція»); *альтруїзм* («... бажання працювати для дітей», «... вміння допомагати іншим», «... коли твоя робота знаходить інтерес у дітей»).

Зазначимо, що у своїх відповідях фахівці-педагоги розкривали суть поняття «професійна самореалізація» за допомогою однієї, максимум двох зазначених вище характеристик. І жоден з опитаних не дав повного визначення цього поняття. Незначна кількість вихователів (п'ять осіб) не змогли взагалі описати це поняття. Це свідчить про наявність труднощів у процесі «здорового» професійного цілепокладання, про «розмитий» образ професійного майбутнього як поля самореалізації. Адже високий рівень професійної майстерності, реалізація творчих ресурсів і повне розкриття здібностей, досягнення вищого рівня духовного розвитку кожною людиною є її значущою метою в житті.

Дев'яте запитання анкети – *«Чи можете Ви назвати себе людиною, яка самореалізовується у своїй професійній діяльності?»*. Серед 42-х опитаних групи II 37 осіб дали ствердну відповідь, обґрунтовуючи її своєю любов'ю до дітей, правильним професійним вибором, задоволенням від власної роботи. Хоча пояснення знову ж таки зводилося до часткового розкриття суті професійної самореалізації через визначення якоїсь із її характеристик. Серед цих вихователів двоє теж визначили себе як фахівці, котрі самореалізуються в професії. Але їхнє обґрунтування не можна вважати таким, що дійсно розкриває професійну самореалізацію: *«Так, я самореалізуюся тому, що живу на цьому світі»*, *«Так, бо народилася під таким званням»*. Варто відзначити, що п'ятеро із цієї підгрупи оцінили свою професію негативно.

Негативну відповідь на дев'яте запитання дало п'ятеро опитаних. Їхні відповіді зводилися до наступного: *«... не прагну цього повною мірою»*, *«... у професії вихователя не прагну себе реалізувати»*, *«... я хотіла б досягти набагато кращого»*, *«... це не та професія, про яку я мріяла»*, *«... ні, заробітна платня цьому перешкоджає»*. Зауважимо, що троє серед цих вихователів оцінили свою професію як таку, що їм подобається.

Одинадцяте запитання анкети: *«Які умови необхідно врахувати чи створити для того, щоб збільшити кількість фахівців-актуалізаторів?»*. Серед 42-х опитаних 38 вихователів відповідали: *«... збільшити заробітну плату»*, *«... створити більш сприятливі умови праці»*, *«... налагодити матеріальну базу»*, *«... впроваджувати нові форми роботи, визнавати особистий внесок»*, *«... підвищити якість освіти молодих фахівців»*, *«... щоб вихователь займався дітьми, а не ремонтом груп, прибиранням території і так далі»*, *«... більше прислухатися до думки працівників»*, *«... підвищити соціальний статус»*, *«... шукати способи заохочення»*, *«... створити комфортні умови праці»*, *«... платити за гарну роботу гроші, а не копійки»*, *«... враховувати думку вихователя»*. Отож, відповіді вихователів свідчать про їхню матеріально-прагматичну орієнтацію. Двоє з опитаних відповіли *«... не знаю»* і лише один дав відповідь *«... потрібно більше нової літератури, щоб краще навчати фахівців»*.

Однією з умов самореалізації особистості є відповідність оцінки власних можливостей щодо вимог професії. Потрібно з'ясувати, як вихователі оцінюють себе як фахівців, тобто виявити їх професійні уявлення про себе.



Дванадцять запитання нашої анкети звучало так: «*Оцініть себе як професіонала за п'ятибальною шкалою*». Уважаємо, що оптимальною оцінкою в цьому випадку є 4 бали. Відповіді розподілилися так: 19 респондентів поставили собі 5 балів; 20 вихователів оцінили себе балом 4 і троє вихователів поставили собі по 3 бали. Тобто 19 з опитаних вважають себе спеціалістами-професіоналами, завищено оцінюючи власний професійний рівень (усі вони назвали себе фахівцями-актуалізаторами і п'ятеро з них незадоволені своєю професійною діяльністю). Зазначимо, що вчені, досліджуючи педагогічну діяльність, серед професійних деформацій педагога виокремлює відчуття певної самодостатності, жорстку фіксацію на педагогічній позиції, своєрідну девальвацію методологічних і загальнотеоретичних знань, переживання прагматичних установок. Саме ці особливості ми й простежуємо у вихователів групи II. Подолати ці недоцільні трансформації, на думку дослідниці, можна лише завдяки активній позиції, участі в професійній ідентифікації та самореалізації.

Підсумовуючи результати нашого опитування в педагогів на етапі професійної майстерності, можемо зробити такі **висновки**:

1. Свою професійну діяльність педагоги дошкільних освітніх установ вважають такою, що їм подобається. Задоволення від професії – соціальна установка, яка визначає ставлення фахівця до своєї професії. Відповідно, лише та професія, котра приносить задоволення сприяє реалізації в ній.

2. Вихователі обмежено розуміють поняття «професійна самореалізація», виокремлюючи лише частковий зміст цього поняття. Ця особливість – одна з причин того, що реалізація в професії не виокремлюється вихователями як ціль професійного шляху.

3. Більшість вихователів (37 осіб із 42) вважають себе фахівцями-актуалізаторами (визначаючи при цьому, лише деякі аспекти самореалізації). Потрібно врахувати і той факт, що значна частина (19 осіб) завищено оцінює себе як фахівців, незадоволена своєю професійною діяльністю (5 осіб), і серед умов, які перешкоджають самореалізації, називають ті, що пов'язані із матеріальним забезпеченням дошкільної освіти в Україні сьогодні та організацією праці.

### *Література*

1. Бандура А. Самоактуалізація як механізм формування інтегрованого стилю життя особистості / А. Бандура // Кроки до компетентності та інтеграції у

- суспільство : наук.-метод. зб. / ред. кол. : Н. Софій та ін. – К. : Контекст, 2000. – 333 с.
2. Вівчарик Т. П. Психологічні механізми самореалізації жінки (на прикладі жіночої молоді, включеної у творчу професійну діяльність) : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Т. П. Вівчарик. – Чернівці, 2000. – 20 с.
  3. Климов Е. А. Психология профессионала : избр. психол. труды / Е. А. Климов. – М. : Ин-т практ. психологии ; Воронеж : МОДЭК, 1996. – 400 с.
  4. Коростылева Л. А. Тренинг самореализации личности / Л. А. Коростылева / под ред. Б. Д. Парыгина. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1996. – 56 с.
  5. Ливехуд Б. Кризисы жизни – шансы жизни. Развитие человека между детством и старостью / Б. Ливехуд. – Калуга, 1994. – 231 с.